

VANČO BOŠKOV

JEDAN ORIGINALAN NIŠAN MURATA I. IZ 1386. GODINE
U MANASTIRU SVETOG PAVLA NA SVETOJ GORI

Profesoru Hans J. Kisslingu, München

Svetogorski manastir sv. Pavla skrenuo je na sebe pažnju osmanista kada je St. Binon objavio grčke dokumente koji se čuvaju u arhivi ovog manastira, među kojima su se našla i dva sultanska akta (horismos) na grčkom jeziku: jedan sultana Bajazita I i drugi sultana Mehmeda II iz 1451. godine.¹ Značaj Bajazitovog dokumenta čiji je tekst ostao nepročitan sastoji se u tome što je to jedini dokument na kome je sačuvana tuga ovog sultana.² A oba dokumenta značajna su sa stanovišta istorije turske diplomatike i upotrebe grčkog jezika u turskoj administraciji.³

I u sv. Pavlu, kao i u drugim svetogorskim manastirima, postoji bogat fond turskih isprava, od kojih se po svom izvanrednom značaju izdvajaju dva originalna dokumenta iz vremena najranije osmanske vladavine na Balkanu.⁴ To su nišan Murata I sa

¹ St. Binon, *Les origines légendaires et l'histoire de Héropotamou et de Saint-Paul de l'Athos*. Louvain 1942, str. 274—275, 295—298.

² *Op. cit.*, str. 275. Sve rano-osmanske tuge, tj. one do Mehmeda II, uključujući i Bajazitovu, obradio je veoma detaljno P. Wittek, *Notes sur la tughra ottomane. Byzantion XX* (1950), str. 267—293. Utoliko čudno zvuči izjava M. Sertoglu u njegovoj monografiji da nije vidio tugru Bajazita I. (M. Sertoglu, *Osmanlı Türklerinde Tugra*. Istanbul 1957, str. 12).

³ Na grčkom jeziku je po svoj prilici bio sastavljen ugovor Murata I sa Đenovljanima godine 1387.

koji je sačuvan i objavljen u latinskoj verziji. (P. Wittek, *Zu einigen frühosmanischen Urkunden* (VI). *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes* 58 (1962), str. 197. (U daljem tekstu našeg rada ova Wittekova serija biće citirana kao: P. Wittek, I, II itd.); I. Beldiceanu-Steinherr, *Recherches sur les actes des règnes des sultans Osman, Orkhan et Murad I*. München 1967, str. 241—243.

⁴ Meni su poznati još turski fondovi u Hilandaru, Kutlumušu i Simon Petra. F. Dölger spominje turske dokumente u Pantokratoru. (Recenzija za djelo: L. Fekete, *Einführung in die osmanisch-türkische*

datumom: ševval 788. H. (26. oktobra — 23. novembra 1386) i nišan princa Orhana, sina Sulejmana Čelebija, sa datumom: druga dekada ševvala 814. H. (26. januara — 4. februara 1412).⁵

I nišan Murata I i nišan Orhana Čelebija odnose se na isti predmet: potvrđivanje ranije dodijeljenog timara — Murat potvrđuje timar koji je dodijelio njegov otac Orhan, a princ Orhan potvrđuje timar koji je dao njegov otac Sulejman Čelebi. U oba slučaja radi se o aktima raritetima sa posebnom naučnom vrijednošću zato što su turski dokumenti prvih osmanskih vladara i, uopšte, dokumenti iz najranijeg vremena formiranja osmanske države krajnje rijetki. Njihova vrijednost je utoliko veća što su to originalni vladarski dokumenti, u kojima oskudijeva osmanska historiografija sve do vremena Mehmeda II.⁶

Ovom prilikom objavljujemo nišan Murata I od koga, kako to proizilazi iz studije I. Beldiceanu-Steinherr, nije sačuvan ni jedan originalan dokument.⁷ Prema tome, ovaj nišan bio bi najstariji do

Diplomatik, Budapest 1926, u: *Byzantinische Zeitschrift* 29 (1920/30), str. 345.) Grčki turkolog E. Zachariadou objavila je 14 dokumenata iz manastira Dionisiou. (*Ottoman Documents from Archives of Dionisiou. Südost-Forschungen* XXX (1971), str. 1—36.) U vezi sa napomenom P. Lemerlea i P. Witteka da u Kutlumušu ne postoje drugi dokumenti osim ona tri koja oni objavljuju (*Recherches sur l'histoire et le statut des monastères athonites sous la domination turque. Archives d'Histoire du droit oriental* III (1948), str. 411, nap. 2), možemo reći da u ovom manastiru ima preko 60 sultanskih i nekoliko stotina drugih dokumenata. O turskim dokumentima na Svetoj Gori v. još V. Boškov, *Dokumenti sultana Bajazita II u Hilandaru na Svetoj Gori*. Napomene br. 1, 3 i 4. (*Hilandarski zbornik* 5; u štampi.)

⁵ Od drugih turskih dokumenata u ovom manastiru spomenimo još samo tri hucždžeta o Mari Branković, kćerci despota Đurđa Brankovića i ženi sultana Murata II (V. Boškov, *Mari Branković u turskim dokumentima iz Svete Gore. Hilendarski zbornik* 5; u štampi); zatim 14 dokumenata (fermana i mišana) Bajazida II i jedna naredba iz 1453. nekog vojnog zapovjednika, na kojoj se nalazi i njegova pečta.

⁶ Mada osmanska država nastaje u poznom srednjem vijeku, do

sada je sačuvan veoma mali broj dokumenata iz najranijeg vremena njene istorije bilo na turskom ili arapskom i perzijskom jeziku. U spomenutoj studiji I. Beldiceanu-Steinherr registruje 51 dokument prvih osmanskih vladara Osmana, Organa i Murada I, i to: četiri dokumenta pripadaju Osmanu, 19 Orhanu i 28 Muradu I. Među ovim dokumentima samo su dva autentična i originalna; to su dvije vakuifname Orhana, jedna na perzijskom i druga na arapskom jeziku. Najveći dio ovih dokumenata — 38 su falsifikati; četiri su kopije autentičnih akata, četiri su kasnije redakcije, jedan je prevod sa autentičnog dokumenta i dva su sumnjiva. (*Op. cit.*, str. 49).

⁷ Kako je to utvrdila I. B.-Steinherr, od ukupno 28 Muradovih dokumenata samo tri su kopije autentičnih akata, jedan je prevod takođe autentičnog dokumenta, dok su svi ostali falsifikati. Naše mišljenje o dokumentu sačuvanom u grčkom prevodu v. kod istorijske analize ovog Muratovog nišana.

Nišan princa Orhana biće objavljen u WZKM (1979): *Ein nišan des Prinzen Orhan, Sohn Süleyman Čelebis aus dem Jahre 1412 im Athoskloster Sankt Paulus*. Ovdje samo napominjemo da je taj nišan veoma značajan jer osvjetljava ličnost ovog princa koji je u istorijskim izvorima kontradiktorno pred-

sada poznati originalni dokument jednog osmanskog vladara na turskom jeziku. Ova konstatacija je tačna samo pod uslovom da prihvatamo mišljenje P. Witteka, koje dijeli i I. B. Steinherr, da je vakuf-nama Murata I. iz 1366. godine falsifikat.⁸ Međutim, N. Filipović unosi novi momenat u problem falsifikata ovog dokumenta. Pozivajući se na Konstantina Filozofa, pisca životopisa srpskog despota Stevana Lazarevića (1389—1427), Filipović pobija jedan od dva ključna, međusobno povezana argumenta kojim P. Wittek dokazuje falsifikat ove vakuf-name.⁹ Na taj način N. Filipović ponovo aktualizira pitanje originalnosti ovog dokumenta i problema koje on obuhvata otvarajući put daljim istraživanjima u tom pravcu.

Ali bez obzira na to da li je ovaj Muratov nišan prvi ili drugi najstariji originalni sultanski dokument na turskom jeziku, on u svakom slučaju ima izuzetnu naučnu vrijednost. Ovakvi ranoosmanski dokumenti zaslužuju posebnu pažnju ne samo sa stanovišta njihovog sadržaja i istorijske pozadine koju oni nose, nego i sa stanovišta turske diplomatike i turskog administrativnog jezika.

I

Najprije: opis, tekst, prevod i ortografija nišana.¹⁰ Dokument je dobro očuvan iako nedostaje gornji dio gdje se nalazi tugra i početak nišana, odnosno prva dva reda.¹¹ Papir bijeli; dimenzije:

stavljen. Osim toga, na nišanu se nalazi i njegova tugra — *Orhan bin Emir Süleymân*, za čije se postojanje do sada nije znalo.

⁸ P. Wittek, VI, s. 165—196; I. B. Steinherr, *op. cit.*, str. 171—176. Vakuf-namu je objavio turski istoričar Tahsin Öz: *Murad I. ile Emir Süleyman'a ait iki vakfiye. Tarih Vesikalari*, sayı 4, cilt 1, 1941, str. 243—244 sa fotokopijom.

⁹ Riječ je o ličnosti po imenu Sejdi Sultan koji se u vakuf-nami spominje kao rođak Murata I, čiju kćerku sultan daje za ženu Ali Musi. P. Wittek negira istorijsku autentičnost ove ličnosti i smatra da Sejdi Sultan nije niko drugi do Šemseddin Mehmed Buhari, poznat kao Emir Sultan ili Emir Sejjid, zet Bajazita I, koji uopšte nije živio u vrijeme Murata I. Konstantin Filozof spominje izvjesnog Sejdija ko- ga je, zajedno sa njegovom vojskom, poveo na Balkan Orhanov sin Sulejman-paša obećavši mu: »Što za- uzmemo, deseti grad daću tebi.« Konstantin još dodaje da je Sejdi

umro kada i Sulejman-paša. Na osnovu ovog saopštenja Konstantina Filozofa N. Filipović identificira, uz izvjesnu ogradu, ličnost Sejdija kod Konstantina sa ličnošću Sejdi Sultana u vakuf-nami Murata. (N. Filipović, *Wittekova emendacija vakifname Murata I. Ali Musi i jedna vijest kod Konstantina Filozofa. Radovi — L /ANUBIH/*, Odbjeljenje društvenih nauka, knjiga 17, Sarajevo 1974, str. 145—188.)

¹⁰ Ovakv dokument se nalazi u jednoj gomili od preko 60, uglavnom, sudskih dokumenata koji su posebno izdvojeni jer je njihov sadržaj nepoznat. Tu su bila i tri dokumenta Bajazita II koji su na naš prijedlog prebačeni na odgovarajuće mjesto. Inače, svi turski dokumenti u ovom i drugim nama dostupnim svetogorskim manastirima čuvaju se u posebnim fasciklima prema manastirskim imanjima na koja se oni odnose.

¹¹ O tekstu koji nedostaje biće govora u diplomatskoj analizi ovog nišana.

29×14,5 cm; dužina reda 9 cm. Razmak između redova na početku dokumenta 3 cm, u sredini 2,5 cm i pri kraju 2 cm. Mastilo izbljedjelo crno. Poledina je obložena platnom od zelene svile.¹² Na tri mjesta postoje rupice od crvojedaa, ali tekst nije oštećen jer se nalaze na praznom prostoru van teksta.

Tekst dokumenta:

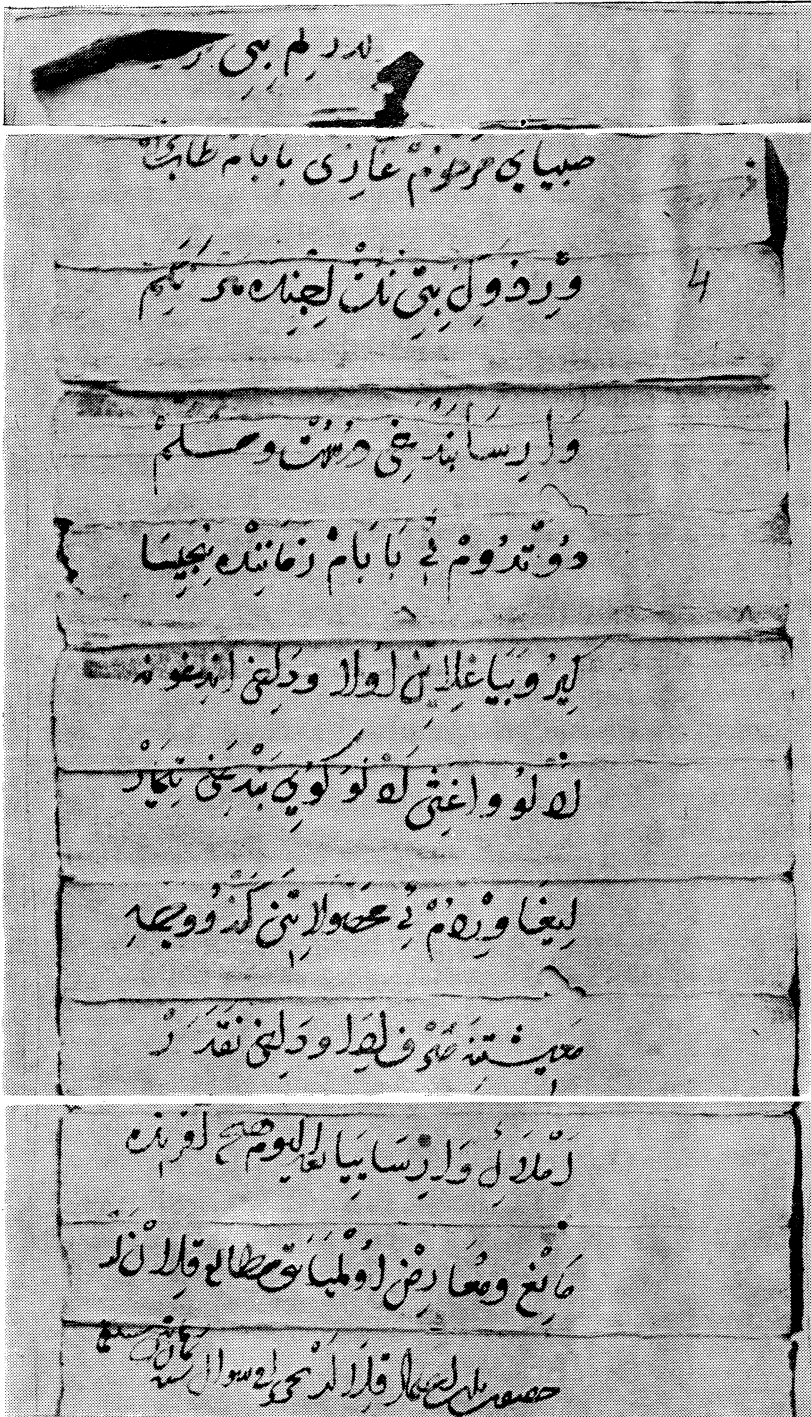
- (1) شَبَّيَاي مَرْحُومُ غَازِي بَابَامِ طَابَ ثَرَاهُ
 - (2) وَرِدُّوكِ بَيْتِي نُكِّ إِحْنَدَه هَر نَكِم
 - (3) وَارِسَا بَنْدَخِي دُرُسْت وَمَسَلَم
 - (4) دُوتْدُومُ لِي بَابَامِ زَمَانِنْدَه نَجِيسَا
 - (5) كِيرُ بِيَاغَلَايِنِ اُولَا وَدَاخِي اِنْدِغُونَه
 - (6) اَدْلُو وَاغْنِي اَدْلُو كُوبِي بَنْدَخِي تِيمَار
 - (7) اِيْفَا وَرْدُمُ لِي مَحْصُولَانِي كَنْدُو وَجَه
 - (8) مَعِيشَتِنَه صَرْفِ اِدَا وَدَاخِي نَقْدَر
 - (9) اَمَلَلُ وَارِسَا يِيَا بَعْدِ اَلْيَوْمِ هِيَجِ اَفْرِيْدَه
 - (10) مَانِيغِ وَمُعَارِضِ اُولَعِيَا بَتِي مَطَالَعَه قِلَانِ لَر
 - (11) حَقِيقَتِ بَلْبِ اعْتِمَادِ قِلَالَرِ تَجْرِيْرَا فِي
- شَوَالِ سَنَه نَمَانِ وَنَمَانِيْنِ وَسَبْعَمَايَه

Transliteracija teksta:

1. Šabyai merhūm gāzī babam ṭābe serāhu
2. Virdūgi bitinūñ icinde her nekim
3. Varisā bendaḥi dūrūst ve müselleḡ
4. Dutdum ki babam zemānında niceisā
5. Girū bayağılayım ola ve daḥi Andigōna
6. Adlu ve Ağaşı adlu köyü bendaḥi tīmār
7. İfā virdüm ki maḥşūlātını kendü vechi

¹² Veliki broj sultanskih dokumenata u svetogorskim manastirima

je ovako obložen sa svilenom tkaninom.

8. Ma'îšetine şarf idä ve dağı nekadâr
9. Emläk varisä yiyä ba'd el-yevm hiç âferide
10. Mâni' ve mu'âriž olmaya biti muţâla'a kılanlar
11. Hâkîkat bilib i'timâd kılalar tahrîren fî şevvâl-i sene-i şemân
12. Ve şemânin ve seb'amiye.

Prevod nišana: ...¹³ Što god ima u pismu (*biti*) koje je dao moj pokojni otac Gazi¹⁴ — laka mu zemlja bila, i ja smatram ispravnim i tačnim, tako da kako je bilo u vrijeme moga oca neka bude opet po starom. I ja sa svoje strane poklanjam (kao) timar sela po imenu Andigona i Agasi (*Agathe*), s tim da prihode od njih troši za svoje lično izdržavanje, a i koliko god imao imetka neka ga troši i jede. Od danas neka niko ne preči i ne pravi smetnje. (Svi) oni koji vide pismo (*biti*) neka ga smatraju istinitim i neka se pouzdaju. Napisano ševvala godine 788 (26. oktobar — 23. novembar 1386).

Ortografske napomene. — Kao najstariji originalni dokument na turskom jeziku ovaj nišan Murata I zasluđuje pažnju i sa staništa ortografije. Koliko je to važan momenat za utvrđivanje originalnosti jednog dokumenta pokazao je P. Wittek u svojoj suptilnoj analizi originalnog nišana Sulejmana Čelebija iz 1404. godine,¹⁵ na koju ćemo se posebno osvrnuti.

Prvo što pada u oči kada gledamo kopiju ovog dokumenta jeste gotovo potpuna vokalizacija teksta. Sve riječi, sa izuzetkom nekoliko u 9. i 10. redu, kao i takoreći čitav 11. red, imaju znakove za vokale.

Interesantno je pisanje slova *kef* (ك) na kraju riječi *bitinüñ* (2. red) i *emlāk* (9. red) i na početku veznika *ki* (4. i 7. red). U svim ovim slučajevima slovo *kef* ima oblik slova *lam* iznad kojeg stoji znak *hemze* — ه^{15a}.

Elif na početku riječi veže se za naredno slovo u riječima *icinde* (2. red), *adlu* (6. red, dva puta), *ifā* (7. red) i *idä* (8. red). Samo u

¹³ Značenje prve riječi مكتوبى (sabyayi) kojom započinje dokument ostalo nam je nepoznato.

¹⁴ Muratov otac Orhan imao je titulu Gazi (ratnik, borac za vjeru).

¹⁵ P. Wittek, V, str. 102—117.

^{15a} Ovakav način pisanja slova *kef* javlja se jedan put i u nišanu (vakuf-nami) Sulejmana Čelebija iz 1404. godine (Tahsin Öz, *op. cit.*, fotokopija, red 2).

jednom slučaju slovo *elif* se i u sredini riječi veže za naredno slovo — *dah* (5. i 8. red).¹⁶

Odvojeno pisanje sufiksa od riječi na koje dolaze, karakteristično i za anadolske književne tekstove,¹⁷ susreće se dva puta:

بتي نك *bitinüñ* (2. red) i کلانلر *kılanlar* (10. red).

Prisvojni sufiks 3. lica jednine »i« (ی) naznačen je u dva slučaja sa znakom *kesre* (ـِ) : ويردوك (2. red) i أملاك (9. red).^{17a} Vokal »e« kondicionalnog sufiksa *ise* je u oba slučaja naznačen *elifom*: واريسا *varisä* (3. red) i نجيسا *niceisä* (4. red). Vokal *e/a* u optativu trećeg lica je uvijek naznačen *elifom* اولاولا *ola* (5. red), ادا *idä* (8. red), ييا *yiyä* (9. red), اولميا *olmaya* (10. red) i کلار *kılalar* (11. red).

Pisanje riječi *mutāla'a* kao مطالع a ne مطالعه je posebno zanimljivo jer je ovakva njena grafija navela na pogrešan zaključak P. Witteka, tog izvanrednog poznavaoaca ranoosmanskih dokumenata. Riječ *mutāla'a* se u dokumentima javlja tako često kao مطالع, kaže Wittek, da se ovaj oblik može mirno smatrati pisarskom površnošću (*Schreibflüchtigkeit*) ali i ispravnim načinom pisanja koji se prečutno može korigovati.¹⁸ U stvari, ovdje se ne radi o pisarskoj površnosti nego o načinu pisanja slova *ha* (*hā-i resmiye*) na kraju riječi, i to tako da se ono piše ne u nastavku prethodnog slova i u istoj liniji sa njim, nego se jednostavno zaokreće na niže, pa ispada ili kao malo ی ili se uklapa u oblik prethodnog slova, kao što je slovo *'ayn* u ovom slučaju.

Ovakav način pisanja slova *hā* na kraju riječi postoji i kod veznika *ki* (4. i 7. red). Kad ne bismo imali gornje u vidu ovu riječ bismo transkribovali kao کی, jer slovo *ha* ima skraćeni oblik slova ی. Prema tome, tačan oblik ove riječi u transkripciji jeste که

Malo pažljivije posmatranje teksta u 10. redu koji započinje riječju *māni'* pokazuje da se razlikuje pisanje ove riječi i riječi *mutāla'a* koja neposredno slijedi u istom redu i da su to, u stvari, dva različita načina pisanja slova *'ayn* na kraju riječi. Dok je u prvom slučaju stomak slova *'ayn* veoma krupan, što odgovara nje-

¹⁶ Ovakav način pisanja slova *elif* karakterističan je za *divānī* pismo (up. B. Nedkov, *Osmanoturska diplomatika i paleografija*, Sofija 1966, str. 102).

¹⁷ Ahmed Fakih, *Çarh-nāme*. Yayınlayan ve işleyen: Mecdut Mansuroğlu. İstanbul 1956, str. 31.

^{17a} Isti slučaj vidimo i u nišanu (vakfiye) Sulejmana Çelebija (Tahsin Öz, *op. cit.*, red 4).

¹⁸ P. Wittek, II, str. 242.

govom obliku na kraju riječi, u drugom slučaju kod riječi *muṭāla'a* on je nenormalno sitan. Isti je slučaj i u primjerima kod Fr. Krae-
litz na koje upućuje Wittek: u tabli IIIa razlika je veoma jasna
kod pisanja slova 'ayn na kraju riječi *muṭāla'a* kao (7. red)
i riječi *tābi'* kao (8. red).¹⁹

Tekst u posljednjem, 11. redu je posebno zanimljiv zato što sve riječi, osim *kılalar*, ne samo da nemaju znakove za vokale nego su napisane i bez dijakritičkih tačaka. Njihovo odsustvo u riječima koje čine dio sanctio-formule *ḥakikat bilib i'timād* upućuje na zaključak da je taj dio dokumenta još u ono vrijeme poprimio oblik standardnog i klišeiranog izražavanja, zbog čega pisari nisu smatrali potrebnim stavljanje dijakritičkih tačaka. To isto važi i za riječi kojima je izražen datum. Praksa da se dijakritičke tačke ne stavljaju u riječima datuma dokumenta zadržala se i kasnije u sultanskoj kancelariji.

Ovakav način pisanja završnog dijela Muratovog nišana sugeriše jednu misao da je u kancelariji Murata I nastao veliki broj dokumenata od kojih se, nažalost, nije ništa sačuvalo.

*

U okviru paleografskih i ortografskih karakteristika Muratovog nišana htjeli bismo se osvrnuti, kao što smo rekli, na Wittekovu analizu nišana Sulejmana Čelebija iz 1404. godine.²⁰ Na osnovu ortografije i spoljnih osobenosti ovog dokumenta Wittek je zaključio da nišan Sulejmana Čelebija nije original nego »nepravi original« (unechtes Original), odnosno vjerna kopija originala koja je nastala »oko 1500. godine.«²¹ Prepisivač je imao pred sobom originalni dokument Sulejmana, kaže dalje Wittek, i uspio je da u potpunosti vjerno prenese čitav dokument onako kako je napisan, pri čemu u izvjesnim slučajevima nije mogao da ostane van uticaja kancelarijske prakse njegovog vremena. Prepisivač je bio pisar ne sultanske nego kancelarije jednog provincijskog državnog službenika.²²

¹⁹ Fr. Kraeclitz, *Osmanische Urkunden in turkischer Sprache*, Wien 1921, Tafel IIIa. Uporedi još: I. H. Uzunçarşılı, *Tuğra ve Pençeler ile Ferma ve Buyurulduklara dair. Belleten*, cilt V, sayı 17—18 (1941), Lev. XXX, ves. 17, 18, Lev XXXIV, ves. 24, Lev. XXXVI, ves. 27.

²⁰ Dokument je u latiničkoj transliteraciji sa faksimilom objavio Tahsin Öz, *op. cit.*, str. 244. U transliteraciji nepotrebno stoji *mektubu* umjesto *mektüb*, kako se to vidi iz

fotokopije (red 8, zadnja riječ). Preuzimajući tekst arapskim pismom P. Wittek bilježi ovu riječ kao

 s napomenom da »možda treba čitati *mektüb*« (P. Wittek, V, str. 103, red 8, j i str. 102, nap. j.

²¹ P. Wittek, V, str. 112. U prilogu našem radu donosimo snimak ovog dokumenta da bi se mogle lakše pratiti naše napomene.

²² *Ibid.*, str. 108—117.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

سَبِّحْ تَحْرِيكَ كِتَابِ مَبْيُوتِ دَاوُدَ
حَاذِرُ وَقُوعِ مَحَلِّ الْقَضَاةِ قَوْلِ الْحَامِ لِلْهَيْزَلِ وَقَفَرٍ
لَوْ جِئْتُمْ بِمَوْجِعِ عَمُومِ سَلَامَانَ نَا سَا طَا ب
تَلَا نَدَّ وَقَفَرٍ جَمِيعِ عَوَارِضِ نَدْنِ وَزَكَاةِ لَيْفِ
دِيُوَانِ دِنِ وَكَوَانِ وَطَعَانِ نَعْمَتِ دِنِ
مَعَاوِ وَكَسَمِ قَلَمِ هَجْرِ لَيْفِ مَوْجِعِ دَخَلِ
تَعْرِضِ دَاوَرِيَا وَنَعْمَتِ وَزِيَا مَرْمَلِكِ مَوْجِعِ
نَعْمَتِ لَيْفِ لَوْلَا سَابُومِ قَفَرِ نَجَاوَرِ سَلَامَانَ
مَطَالَعِ قَوْلِ سَلَامَانَ لَيْفِ لَوْلَا سَابُومِ قَفَرِ نَجَاوَرِ سَلَامَانَ

سَبِّحْ تَحْرِيكَ كِتَابِ مَبْيُوتِ دَاوُدَ

Veoma jake i čvrsto potkrijepljene argumente koje Wittek donosi u prilog svoje teze zaista je teško osporavati. Ipak smatramo za potrebno da ukažemo na neke elemente koji su zajednički za nišane Murata I i Sulejmana Čelebija a koji su, po mišljenju Witteka, karakteristični samo za dokumente iz kasnijeg vremena.

1. Prazan prostor s lijeve strane teksta koji postoji u nišanu Sulejmana javlja se, po Witteku, u dokumentima državnih službenika ali ne i u sultanskim aktima.²³ I u našem nišanu takođe postoji prazan prostor s lijeve strane teksta. S obzirom da ne postoje originalni dokumenti iz najranijeg vremena, bilo sultanskih bilo niže administracije, mi, u stvari, i ne znamo kako izgledaju ti dokumenti.

2. U prilog Wittekove teze, da je ovaj nišan prepis s kraja 15. vijeka, veoma snažno djeluje argumenat o izduženom obliku zadnjeg slova posljednje riječi u svakom redu. Izdužavanje zadnjeg slova u obliku jedne kose linije javlja se, smatra Wittek, krajem 15. vijeka.²⁴ Međutim, ako malo pažljivije gledamo faksimil ovog nišana, uočavamo da se svaki red završava takvim slovom koje omogućava pisaru da izrazi ovakvu kaligrafsku vještinu: dva puta javlja se slovo ف (2. i 4. red), četiri puta slovo ب (3, 6, 7. i 8. red), jedan put slovo ن (5. red) i jedan put slovo ك (9. red). Ovakav izdužen način pisanja slova ن i ب na kraju reda vidimo i u nišanu njegovog sina Orhana Čelebija (L; 3, 6. i 10. red). Istu pojavu primjećujemo dva puta i u nišanu Mehmeda I iz 1419. godine (12. i 13. red).²⁵

3. Pisanje slova *kef* kao *lam* iznad koga stoji *hemze* ُ, kaže Wittek, ne pripada originalu nego ga sa velikom vjerovatnoćom treba pripisati prepisivaču, jer se ovakav oblik slova *kef* počeo upotrebljavati tek poslije 1450. godine. Ovaj oblik, nastavlja Wittek u napomeni, ne pojavljuje se ni u jednom od najstarijih dokumenata; susrećemo ga prvi put u dva dokumenta iz 1456. g. i još samo u dva dokumenta iz 1462. i 1469. godine. Ova forma slova *kef* čini se da je u sultanskoj kancelariji, zaključuje Wittek, bila u prolaznoj upotrebi i, čak šta više, kao izuzetak.²⁶

Na osnovu nišana Murata I i Orhana Čelebija, zatim nišana Mehmeda I iz 1419.²⁷ i fermana Murata II iz 1440 godine²⁸ može se donijeti sasvim suprotan zaključak: ova forma slova *kef* upotrebljavala se u dokumentima iz najranijeg vremena, sve do sredine 15. vijeka i da se iza toga možda javlja samo slučajno.

4. Izvjesna opreznost koju izražava Wittek u pogledu pisanja riječi *mefhar* u obliku »pečata« i sa jednom tačkom izgleda ipak

²³ Ibid., str. 109—110.

²⁴ Ibid., str. 110—111.

²⁵ B. Nedkov, *op. cit.*, str. 236.

²⁶ P. Wittek, V, str. 114, nap. 38.

²⁷ B. Nedkov, *op. cit.*, 236, red 11.

²⁸ V. Boškov, *Jedno originalno pismo — naredba (biti) Murata II za Svetu Goru. Hilendarski zbornik* 4 (u štampi).

neosnovanom, iako on ukazuje na isti oblik te riječi u vremenski bliskoj temlik-nami Mehmeda I iz 1417. godine. Ferman Murata II iz 1427. godine²⁹ potvrđuje da se ovaj oblik riječi *mefhar* javlja veoma rano u sultanskim dokumentima i da su primjeri iz kasnijeg vremena, na koje ukazuje Wittek, samo nastavak već od ranije ustaljene prakse.

Vratimo se sada ponovo faksimilu kod T. Őza, gdje u šestom redu pada u oči da je riječ *āferīde* prvobitno bila ispuštena, pa je pisar naknadno stavio iznad riječi ispred koje ona treba da se nalazi. Isti slučaj imamo sa riječi *dutub* u nišanu Orhana Ćelebija 1412. g. u 7. redu. Oba sluĉaja pokazuju da pisari ne da nisu bili sposobni da vrše svoj posao nego da je momenat »ljudski faktor«, tj. da ĉovjek moŹe da pogriješi vaŹio i za pisare sultanske kancelarije. Ukoliko, pak, dopustimo nespretnost i neukost pisara, onda moramo imati u vidu i vrijeme nastanka ovih nišana, kada moŹda nije ni bilo lako dobiti sposobnog pisara. S druge strane, mi smo navikli da u originalnim dokumentima Mehmeda II i Bajazita II nailazimo na sitne pisarske greške, ali nije bilo sluĉajeva da se neka rijeĉ naknadno ubacuje, kao Źto je to u ova dva nišana.³⁰ Zbog toga, u odsustvu originalnih dokumenata iz najranijeg osmanskog perioda, i ne pomišljamo da ovi dokumenti nisu imali onaj savršeni oblik i gotovo besprekornost u pogledu pisanja, koje vidimo u kasnijim dokumentima.

U kontekstu ovakvih razmišljanja pokušajmo shvatiti suvišnost veznika *ve* (و), odnosno odsustvo drugog dijela uvodne formule u 1. redu Sulejmanovog nišana.

Ako je pisar ovog nišana mogao ispustiti rijeĉ *āferīde*, kao Źto je to uĉinio i Orhanov pisar nekoliko godina kasnije, zaŹto ne bismo pretpostavili da je isti sluĉaj i sa drugim dijelom uvodne formule. Taĉna je Wittekova konstatacija da oko 1500. godine postaje pravilo da uvodna formula u nišanima zauzima samo prvi red teksta, sa napomenom da se ovakva uvodna formula sporadiĉno javlja i ranije.³¹ Međutim, mi veoma malo znamo o uvodnoj formuli u nišanima iz najranijeg vremena. U temlik-nami Mehmeda I iz 1417. godine uvodna formula zauzima ĉitav prvi red i polovinu drugog reda.³² U nišanu Orhana Ćelebija iz 1412. i nišanu Meh-

²⁹ B. Nedkov, *op. cit.*, str. 237, red 1.

³⁰ Ne mali broj objavljenih originalnih sultanskih dokumenata s pravom nameće zakljuĉak da je sultanska kancelarija imala izuzetno sposobne pisare i da su dokumenti ove kancelarije pisani besprijekorno taĉno, iako se sitne pisarske greške mogu naći u ovim dokumentima, kao, na primjer, ispuštanje diakritiĉkih taĉaka kod

nekih rijeĉi ili ispuštanje dativnog sufiksa (*ha-i resmīye*) u jednom dokumentu sultana Bajazita iz 1510. g. Stoga djeluje malo neuobiĉajeno naknadno ubacivanje rijeĉi *āferīde* i *dutub* u ova dva nišana.

³¹ P. Wittek, V, str. 111—112.

³² I. H. UzunĉarŹili, *Ćelebi Mehmed tarafından verilmiş bir temlik-name*. *Bellelen*, cilt III, sayı 11/12, 1939 (str. 389—399), Lev. C.

meda I iz 1419. godine ova formula zauzima nešto manji prostor nego što je to slučaj u nišanu iz 1417. godine; naime, uvodna formula zalazi u drugi red i to na samom njegovom početku riječima *oldur kim*.³³ Možemo li onda pretpostaviti da je pisar Sulejmanovog nišana, ispuštajući svojom greškom drugi dio uvodne formule, učinio da se ona nađe samo u prvom redu? Mislimo da može.

Nakon svega što smo gore rekli čini se da Wittekova konstatacija, da se kod Sulejmanovog nišana radi o »nepravom originalu«, ne izgleda potpuno ubedljiva kao što se to može na prvi pogled učiniti. Mislim da se može očekivati da dalja istraživanja na području ranoosmanskih dokumenata izvrše korekciju i ostalih elemenata koje Wittek navodi u prilog svoje teze, kao što su pisanje veznika *ki* na kraju uvodne formule u obliku petlje i odsustvo riječi *üzre* u formuli *'alāmet-i šerif üzre*.³⁴ Ostaje, svakako, nepobitna činjenica da je pisar Sulejmanovog nišana bio, na jednoj strani, dobar kaligraf koji je poznavao finese kaligrfske vještine, i, na drugoj strani, čovjek nevješt u pisanju dokumenata.

II

U diplomatskoj analizi Muratovog nišana poslužit ćemo se metodom koji je Wittek primijenio u njegovoj već spomenutoj seriji članaka *Zu einigen fruhosmanischen Urkunden*.³⁵ Iako se ovaj nišan razlikuje od drugih nišana Orhana i Murata po tome što se odnosi na timar, dok drugi na vakufe, ipak se njegova kompozicija uklapa u šemu koju je Wittek dao za najranije osmanske dokumente. U veoma jednostavnoj šemi ovih dokumenata na početku se nalazi ime X sopstvenika nišana u dativu; iza toga dolazi oznaka imanja Y u akuzativu koje je X uvakufio; zatim slijedi dispozicija, odnosno potvrđivanje.³⁶ Ova šema je veoma značajna jer nam pomaže da utvrdimo koji dio našeg nišana nedostaje i u kolikom obimu. Prema šemi, u nišanu nedostaje prvi element — sopstvenik nišana u dativu. Drugi član šeme — oznaka imanja Y u akuzativu data je zajednički sa trećim članom, dispositio. Prema tome, naš nišan ima dva elementa šeme, nedostaje prvi član i uvodna formula. Na osnovu toga možemo zaključiti da se tekst koji nedostaje sastoji samo iz dva reda: prvi red bi sadržavao uvodnu formulu a drugi red — završni dio uvodne formule i sopstvenik nišana u dativu.

³³ V. Boškovič, *Ein Nišan des Prinzen Orhan*, B. Nedkovič, op. cit., str. 236.

³⁴ P. Wittek, V, str. 107, 111—112.

³⁵ U spomenutoj seriji od sedam članaka P. Wittek je detaljno analizirao trinaest dokumenata sačuvanih u prepisu ili originalu, koji po-

tiču počev od Orhana pa sve do Murata II. Izvanrednom suptilnom analizom svakog člana pojedinog dokumenta Wittek je pokazao kako se kretao razvitak osmanskog dokumenta od njegovih prvih početaka pa sve do Mehmeda II.

³⁶ P. Wittek, I, str. 304, 308.

U stvari, kako se nama čini, prvi i drugi član ove šeme predstavljaju iz kasnijih sultanskih dokumenata dobro poznati *expositio* u njegovom najelementarnijem vidu, za koji Wittek upotrebljava izraz »predistorija« (Vorgeschichte).³⁷ Za razliku od drugih nišana, gdje se predistorija izražava sa neodređenim preteritom,³⁸ u ovom nišanu Murata I to je dva puta učinjeno kondicionalom: a) *bitiniüñ icinde her ne kim varisü* (2. i 3. red) i b) *babam zemânında niceisü* (4. red). Što se tiče dispositio, on je kao i u drugim nišanima izražen određenim preteritom: a) *dürüst ve müsellemler dutdum* (3. i 4. red); b) *bendahi timâr virdümler* (6. i 7. red).

Iz čitavog teksta *expositio* i dispositio izdvojili bismo samo neke riječi i izraze na koje se treba posebno osvrnuti. Izraz *merhûm* javlja se po prvi put u jednom dokumentu uz ime pokojnog vladara i uopšte ime pokojnika.³⁹ Titula *ğâzi* koju je imao Orhan⁴⁰ potvrđena je i u ovom nišanu. Formula za blagoslov pokojnika *tâbe serâh*⁴¹ javlja se po prvi put u ovom dokumentu.⁴¹ Sintagma *bendahi dürüst ve müsellemler dutdum* predstavlja paralelu za *biz dahı muğarrer duttuk* u nišanu Orhana (1358) i *müsellemler dutub* u nišanu Murata I (1383/84).⁴² — *Mağsûlâtını kendü vech-i ma'îşetine şarf idâ* (7. i 8. red) javlja se u nišanu Murata II iz 1440. g. gotovo u istom obliku: *mağsûlâtını vech-i ma'îşetine şarf eyleye*;⁴³ u drugom nišanu ovog sultana iz 1422. g. stoji samo: *vech-i ma'âşına şarf ide*.⁴⁴ — Posebno treba ukazati na riječ *bayağılâyım* (*eskisi gibi* — kao ranije) kao na veoma staru tursku riječ koja se susreće u književnim tekstovima 14. i 15. vijeka.⁴⁵

Formula upozorenja, opomene *ba'd el-yevm hiç âferide mâni' ve mu'âriş olmaya* — od danas neka niko ne smeta i pravi teškoće, javlja se u ovom potpunom obliku po prvi put u ovom nišanu. Njeni pojedini dijelovi nalaze se u nišanu Orhana iz 1358 (*hiç âferide, mâni' olmasunlar*),⁴⁶ i u nišanima Murata I iz 1366. i 1383/4. godine (*ba'd el-yevm, hiç âferide, /muzâhim ve/ mu'âriş olmasun*).⁴⁷ Po svemu se čini da se element *ba'd el-yevm* uvodi u jezik dokumenata u vrijeme Murata I, i to vjerovatno u drugoj polovini njegove vladavine.

Formula potvrđivanja (Bekraeftigungsformel) u ovom nišanu glasi: *Biti mu'tâlâ'a⁴⁸ kılânlar haqîkat bilib i'timâd kılalar* i ona ima svoju potvrdu u spomenutim nišanima Orhana i Murata. U nišanu Orhana iz 1353. g. ova formula ima sljedeći oblik: *biti gören tahtkik*

³⁷ P. Wittek, I, str. 312.

³⁸ *Ibid.*

³⁹ Vidi još: V. Boškov, *Ein Nišan des Prinzen Orhan*, tekst uz napomene br. 75 i 76.

⁴⁰ M. T. Gökbilgin, *Orhan*. *Islam Ansiklopedisi* 9, str. 399.

⁴¹ Vidi još: V. Boškov, *Ein Nišan*, tekst uz napomenu br. 77.

⁴² P. Wittek, I, str. 307, 309.

⁴³ P. Wittek, VII, str. 216.

⁴⁴ P. Wittek, *ibid.*, str. 209. Vidi još i strane 210 i 218.

⁴⁵ *Tarama Sözlüğü* I, Ankara 1963, str. 464.

⁴⁶ P. Wittek, I, str. 307.

⁴⁷ P. Wittek, I, str. 309, VI, str. 180.

⁴⁸ O pisanju ove riječi vidi tekst uz napomene br. 18 i 19.

*bilsün*⁴⁹ (onaj ko vidi pismo neka ga smatra istinitim), a u nišanu iz 1358: *biti görenler biti üzre i'timād kılsunlar bu biti haķikāt bilsünler*⁵⁰ (oni koji vide pismo neka se pouzdaју u pismo i neka ovo pismo smatraју istinitim). U nišanu Murata I iz 1366. ova formula glasi: *Biti muṭāla'a kılanlar muḥakkāk bilib biti üzre i'timād kılalar*,⁵¹ a u nišanu iz 1383/4. godine: *Biti muṭāla'a kılanlar taḥkik bilib üzre i'timād kılalar*.⁵² Kao što se vidi iz navedenih primjera riječ *gören(ler)* u nišanima Orhana biva zamijenjena u Muratovim nišanima arapsko-turskim složenim glagolom *muṭāla'a kılamak*. Varijante u drugom dijelu ove formule nastaju pomoću riječi *haķikāt*, *taḥkik* i *muḥakkāk*.

Iz gore navedenih varijanata formule za potvrđivanje stiče se utisak da je riječ *üzre* imala status obaveznog elementa u jeziku najranije osmanske administracije. Međutim, naš primjer ove formule pokazuje da izraz *üzre* veoma rano počinje da gubi svoje mjesto u ovoj formuli, da bi na kraju bio potpuno isključen i zamijenjen drugim načinom izražavanja.⁵³

Završavajući diplomatsku analizu ovog nišana spomenimo još samo to da on predstavlja i najstariji primjer tipa dokumenta obnavljanja i potvrđivanja. Ovdje se prvi put susrećemo sa slučajem da jedan osmanski vladar potvrđuje ono što su dali njegov otac ili uopšte njegovi prethodnici.⁵⁴

III

Ovaj nišan Murata I predstavlja najstariji do sada poznati osmanski dokument o dodjeljivanju odnosno potvrđivanju timara i istovremeno najraniji dokument u kome se javlja riječ timar.⁵⁵ Istina, u osmanskim hronikama se govori da su prvi osmanski vladari Osman i Orhan lično dodjeljivali timare na osvojenom prostoru,⁵⁶ ali dokumenti o tome nisu sačuvani. Taj momenat daje

⁴⁹ P. Wittek, I, str. 302.

⁵⁰ *Ibid.*, str. 307.

⁵¹ P. Wittek, VI, str. 180.

⁵² P. Wittek, I, str. 309.

⁵³ Vidi: P. Wittek, V, str. 112; VI, str. 180, nap. 35.

⁵⁴ Sljedeći rani slučajevi potvrđivanja koji su nama poznati su ovi: Orhan Čelebi potvrđuje timar koji je manastiru sv. Pavla dao njegov otac Sulejman Čelebi (V. Boškov, *Ein Nišan des Prinzen Orhan*); princ Musa i Mehmet I potvrđuju manastiru Margarit privilegije koje su ovom manastiru dali njihov djed (Murat I) i otac (Bajazit I) (E. Zachariadon, *Early Ottoman Documents of the Prodromos Monastery /Serres/. Südost-Forschungen*

XXVIII (1969), str. 3—7; B. Nedkov, *op. cit.*, str. 14—16, 236); Murat II potvrđuje imamima i učenjacima grada Plovdiva (Filibe) privilegije koje je dao njegov djed Bajazit I (P. Wittek, VII, str. 219).

⁵⁵ U ovom trenutku nam nije dostupan rad: Irène Beldiceanu-Steinherr — N. Beldiceanu, *Deux villes de l'Anatolie préottomane: Develi et Qarahışar d'après des documents inédits*, Paris 1973. Zbog toga je ova konstatacija za sada uslovna.

⁵⁶ N. Filipović, *Osvrt na neka pitanja iz ranije istorije osmanskog timara. Radovi Filozofskog fakulteta I*, Sarajevo 1963, str. 72.

ovom nišanu poseban značaj za istoriju timara i timarskog sistema uopšte.⁵⁷

Ono što na prvi pogled u ovom timaru može da djeluje malo neobično to je uslov pod kojim je timar ranije bio dodijeljen i pod kojim se sada potvrđuje: sopstvenik timara, koji je ostao nepoznat jer je dokument na početku oštećen, slobodno raspolaze prihodima iz dva sela a da pri tome nema nikakvih vojnih obaveza. Međutim, postojanje ovakvih, takozvanih civilnih timara^{57a} utvrđeno je u popisnim defterima iz 15. v.⁵⁸ Među korisnicima ovakvih timara zabilježen je samo jedan manastir — Margarit kod Sereza u popisnom defteru iz 1464/65. godine.⁵⁹ Naš nišan pokazuje da se ovakva vrsta timara javlja još u najranijem periodu osmanskih prodora na Balkan.

Interesantna je u ovom nišanu i činjenica da potvrđivanje timara i obnavljanje berata, tj. nišana (*tecdid-i berāt*), nije došlo nakon Orhanove smrti (1362), kao što bismo to očekivali s obzirom na poznatu praksu, doduše iz kasnije istorije timarskog sistema, nego mnogo godina kasnije, čak šta više nepune tri godine prije smrti Murata I (1389). Vjerovatno je sopstvenik timara baš u ovom trenutku bio ugrožen u svom posjedovanju, pa je tražio da se potvrdi ono što je ranije dodijelio Orhan. Na osnovu toga bi se moglo zaključiti da ovakav način potvrđivanja predstavlja jednu od karakteristika ranoosmanskih timara.

Ko je sopstvenik timara? — Ono što je najvažnije u ovom nišanu Murata I jeste pitanje postavljeno u podnaslovu: ko je sopstvenik ovog timara, odnosno kome je Murat I potvrdio timar koji je mnogo ranije dodijelio njegov otac Orhan? *U stvari, ovdje nije toliko bitno pitanje potvrđivanja timara od strane Murata koliko pitanje dodjeljivanja timara od strane Orhana.* Prije nego što odgovorimo na to pitanje, pokušajmo odrediti položaj sela Andigona i Agasi koja se dodjeljuju kao timar, jer se na osnovu toga može sa izvjesnom sigurnošću utvrditi identitet nosioca ovog značajnog timara.

Selo Andigona (Antigoneia) javlja se u dvije hrisovulje među dobrima protosebastosa Demetriosia Murinosa i nalazi se u okolini

⁵⁷ Iz brojne literature o timaru ukazujuemo pored velikog članka Ö. L. Barkana, *Timar, Islam Ansiklopedisi* 12/I, str. 286—333 još i na radove koje spominjemo u napomenama br. 55, 56, 57a i 58.

^{57a} N. Beldiceanu — I. Beldiceanu-Steinherr, *Un Paléologue inconnu de la région de Serres. Byzantion* XLI (6971), str. 5, nap. 1.

⁵⁸ N. Beldiceanu, *Margarid: un timar monastique. Revue des études byzantines* 33, 1975 (Paris), str. 232—233. Pada u oči da autor član-

ka kod razmatranja dokumenata o manastiru Margarit uopšte ne spominje poznati i osporavani dokument Murata I iz 1372/73. g., sačuvan samo u grčkom prevodu (*op. cit.*, str. 233—4), koji je I. Beldiceanu-Steinherr proglasila falsifikatom. Naš osvrt na taj momenat ovog dokumenta slijedi u završnom dijelu članka. Na ovaj značajan rad N. Beldiceanua ukazao mi je prof. A. Tietze (Beč).

⁵⁹ *Ibid.*, str. 234.

Soluna.⁶⁰ Pored toga, ono se spominje i u hrisovuljama gdje su opisana imanja manastira Zografa, i to više kao selo na području rijeke Strume.⁶¹ Ali, bez obzira na to da li se selo Andigona nalazi oko Soluna ili rijeke Strume bitno je da se ovo selo nalazi na području južne ili jugoistočne Makedonije gdje su svetogorski manastiri imali svoja imanja.⁶²

Drugo selo Aĝasi (Agathe) nismo mogli da pronađemo u Delgerovim Regestima. Jedino što bi se moglo pretpostaviti to je da se pod ovim imenom možda krije jedno od sela u sastavu zadužbina Ane Komnene, koja je kao monahinja imala ime Agathe.⁶³ Njene zadužbine nalazile su se u predjelu Siderokapse, a to znači opet područje gdje su Svetogorci imali svoja imanja.

Ako se oba sela nalaze na prostoru gdje svetogorski manastiri imaju svoja dobra i ako se dokument čuva u jednom od svetogorskih manastira, odnosno u manastiru sv. Pavla, onda bi se moglo zaključiti da je ovaj manastir sopstvenik dodijeljenog timara, kao što je to slučaj i u nišanu princa Orhana 1412. g. Međutim, nužna je izvjesna rezerva prema ovakvom zaključku jer se među turskim dokumentima u jednom svetogorskom manastiru nalaze dokumenti o drugom svetogorskom manastiru. Istina, broj ovakvih dokumenata nije veliki, ali je sasvim dovoljan da se gornji zaključak prihvati sa izvjesnom ogradom. Kako se u vizantijskim dokumentima selo Andigona javlja među imanjima bugarskog manastira Zografa nije isključeno da se nišan Murata I odnosi i na Zograf. U obzir dolazi i manastir Ksiropotamu iz koga se sredinom 14. v. izdvojio manastir sv. Pavla,⁶⁴ a takođe i bilo koji drugi manastir. Pored toga, u svetogorskim manastirima nalaze se turski dokumenti koji nemaju nikakvu vezu ni sa dotičnim manastirima ni sa Svetom Gorom uopšte. Ovo, pak, ne isključuje mogućnost da se u ovom slučaju ne radi o Svetoj Gori. Ipak se nama čini logičnim da je posrijedi timar dodijeljen jednom svetogorskom manastiru i da otpada svaka mogućnost da je Orhanov timar bio dodijeljen jednoj svetovnoj ličnosti.⁶⁵

⁶⁰ F. Dölger, *Regesten der Kaiserurkunden des Oströmischen Reiches. Teil 3*, 1932, München—Berlin, br. 2069, Teil 4 (1960), br. 2357.

⁶¹ F. Dölger, *op. cit.*, Teil 4, br. 2538, 2704, Teil 5 (1965), br. 2874, 2875.

⁶² Toponim Andigona postoji vjerovatno na više mjesta na Balkanu. Ovdje ću ukazati na jedan u mom rodnom mjestu Negotino (Vardar), gdje se jedan kraj, danas već u sastavu ovog grada, zove Andigona. Smatra se da je ime Negotino nastalo, u stvari, metatezom riječi Andigona.

⁶³ F. Dölger, *op. cit.*, Teil 4, br. 2245. Kada ovo kažemo, imamo u vidu činjenicu da je na isti ovakav način sačuvana uspomena na caricu Manu, kćerku despota Đurđa Brankovića i ženu Murata II, po kojoj je područje Ježeva, gdje se nalazila njena rezidencija, nazvano Maravića (St. Binon, *op. cit.*, str. 302).

⁶⁴ St. Binon, *op. cit.*, str. 105.

⁶⁵ Osim ovog neidentificiranog svetogorskog manastira, drugi, do sada poznati manastiri — sopstvenici timara su sljedeći: 1) Manastir sv. Pavla na Svetoj Gori kome je Sulejman Čelebi dao kao timar selo

Orhanov nišan (biti) i njegov značaj. — Ukoliko prihvatimo zaključak da se ovdje radi o timaru koji je dodijeljen jednom svetogorskom manastiru, onda se postavlja pitanje: *kako je Orhan, umro 1362. godine, mogao da dodijeli timar na području koje ne samo da još nije osvojeno od Turaka nego na koje on lično nikada nije zakoračio?* Dati odgovor na ovo pitanje nije nimalo jednostavno jer su u njemu sadržana tri bitna problema iz istorije najranijih turskih osvajanja na Balkanu: 1) položaj odnosno mjesto i uloga osmanskih Turaka u ovim osvajanjima; 2) počeci uspostavljanja osmanske vlasti u Trakiji i jugoistočnoj Makedoniji i 3) odnos osmanskih Turaka i svetogorskih manastira u ovom periodu.

1 Prvi problem — mjesto i uloga Osmanlija u najranijim osvajačkim naletima na Balkan pokreću radovi poznatog francuskog historičara I. Beldiceanu-Steinherr, koja tvrdi da »Osmanlije na početku osvajanja nisu imali prvenstvo u Trakiji; oni su dijelili vlast sa drugim begovima (tj. begovima obližnjih anadolskih kneževa, nap. m.). Jedan dokument izdat za Rumeliju prije nego što su Osmanlije dobili supremaciju ima dakle sve šanse da bude falsifikat«. ⁶⁶

Očividno je da Orhanov *biti* predočava sasvim drugu predstavu o ulozi Osmanlija od one koju nam nudi I. Beldiceanu-Stein-

Mesinessiotisa sa godišnjom obavezom od jednog čokala (*çokal*), odnosno oklopnika. Ovaj timar potvrdio je godine 1412. njegov sin Orhan Čelebi (V. Boškov, *Ein Nišan des Prinzen Orhan*); 2) Manastir Ravanna, zadužbina poginulog na Kosovu kneza Lazara. Ovaj timar, registrovan u defteru za Smederevski sandžak iz druge polovine 15. v., donosio je godišnji prihod od 6.094 akči (120 dukata). Kaluđeri manastira su prvo davali dva oklopnika (*cebelü*), a pošto se prihod povećao, povećana je i obaveza na tri džebelija (B. Đurđev, *Hrišćanske spašije u severnoj Srbiji u XV veku. Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine IV* /1952, Sarajevo/, str. 167); 3) Manastir Margarit kod Sereza u Grčkoj sa godišnjim prihodom od 15.671 akča (391,75 dukata) godine 1464/65; četrnaest godina kasnije, 1478/79. njegov godišnji prihod spao je na 2.600 akči. Kaluđeri ovog manastira nisu imali nikakvih vojnih obaveza (N. Beldiceanu, *Margarit, un timar monastique*, str. 241, 248—249). Status ovih manastira pokazuje da su neki od njih bili obavezni da vrše vojnu službu, dok

su drugi bili oslobođeni. Iz ovoga se može zaključiti da je svaki manastir — sopstvenik timara bio posebno tretiran. S ovim u vezi postavlja se pitanje na osnovu čega su neki manastiri sa timarom oslobođeni vojnih obaveza a drugi nisu?

⁶⁶ I. Beldiceanu-Steinherr, *Recherches sur les actes des règnes des sultans Osman, Orkhan et Murad I*, str. 171. Nedostupan nam je drugi rad ovog autora gdje se pokreće ovaj problem: *La conquête d'Andrianople par les Turcs: La pénétration turque en Thrace et la valeur des chroniques ottomanes. Traavaux et Mémoires (Centre de Recherche d'histoire et civilisation byzantines)*, t. I (1965), Paris, str. 439—461. Ovaj rad I. Beldiceanu-Steinherr naišao je na veoma oštru kritiku N. Filipovića koji kaže da su njeni stavovi i zaključci o padu Jedrena neodrživi; iz materijala koji je ona analizirala proizilazi, kaže N. Filipović, da je Jedrene palo u vremenu prije 1364. nego li u vremenu poslije 1367 (N. Filipović, *Wittekova emendacija vakifname Murata I*, str. 184—187).

herr. Ulogu osmanskih Turaka i posebno Orhana u turskim prodirima na Balkan indirektno pokazuju podaci o napadima Turaka na Svetu Goru tokom 14. v. na osnovu vizantijskih izvora. Ovi napadi, kaže M. Živojinović, započinju s kraja prve četvrtine 14. v. i od tog vremena Turci su tokom svake decenije preduzimali bar jedan snažan napad na Atos.⁶⁷ Vrijeme koje ona označava kao početak turskih napada na Svetu Goru jeste, u stvari, vrijeme kada je Orhan, počevši od 1320. g., preuzeo u svoje ruke sve državne i administrativne poslove još za života njegovog oca Osmana.^{67a} Ne treba posebno isticati koliko je Sulejman-paša, Orhanov sin, bio živo angažovan u osvajanjima istočne Trakije.⁶⁸

Obraćanje Svetogoraca Orhanu za dodjeljivanje timara na prostoru gdje on lično nikada nije zakoračio nedvosmisleno govori o tome ko je u njihovim očima bio nosilac ideje o turskom prodiru na Balkanu i ko je stajao iza ovog za istoriju Balkana najsudbonosnijeg događaja. *Orhanova povelja (biti) koja se spominje u Muratovom nišanu veoma decidno potvrđuje supremaciju Osmanlija nad ostalim turskim kneževinama u vrijeme Orhana i ističe njihovu glavnu i vodeću ulogu u najranijim turskim osvajanjima na Balkanu.*

Na osnovu Muratovog nišana koji, kako to pokazuje diplomatska i paleografska analiza, nije falsifikat nego originalni sultanski dokument, gornje mišljenje I. Beldiceanu-Steinherr treba prihvatiti sa rezervom.

2. U vezi sa uspostavljanjem osmanske vlasti u Trakiji i posebno u jugoistočnoj Makedoniji možemo reći da Orhanov nišan otkriva jednu sasvim novu, do sada nepoznatu dimenziju ovog problema. U dosadašnjoj historiografiji prvih osmanskih osvajanja na Balkanu uopšte se nije postavljalo pitanje postojanja turske vlasti u Orhanovo vrijeme na prostoru jugoistočne Makedonije ili Serske oblasti, tj. na području gdje se nalazio ovaj timar. Iz Orhanovog nišana jasno proizilazi još jedan, ne manje značajan zaključak da se osmanska vlast, pa makar bila smo i simbolična, osjećala na ovom prostoru paralelno sa vizantijskom i srpskom još od Orhanovog vremena, a to znači daleko prije nego što su ovi krajevi definitivno osvojeni od strane Turaka. To je jedan sasvim novi moment u širenju i uspostavljanju osmanske vlasti koji baca novo svjetlo na čitav sklop veoma zamršenih i složenih odnosa na Balkanu onog vremena.

⁶⁷ M. Živojinović, *Concerning Turkish assaults on Mt. Athos in the 14th century, based on byzantine sources.* (Rezime referata koji je prijavljen za 3. CEPO-kongres u Sarajevu od 18—22. 9. 1978.) Zahvaljujem kolegici Živojinović što mi je dopustila da se koristim rezimom. O turskim napadima na Svetu

Goru sredinom 14. v. govori G. Ostrogorski, *Serska oblast posle Dušanove smrti.* Beograd 1965, str. 127—128.

^{67a} M. T. Gökbilgin, *Orhan.* *Islam Ansiklopedisi* 9, str. 400.

⁶⁸ M. C. Sehabeddin Tekindağ, *Süleyman Paşa.* *Islam Ansiklopedisi* 11, str. 190—194.

3. Uspostavljanje odnosa između Turaka i svetogorskih manastira stoji u direktnoj vezi sa problemom uspostavljanja turske vlasti u Trakiji i posebno u jugoistočnoj Makedoniji. Ali prije nego što pristupimo razmatranju ovog problema, potrebno je, kao što smo već rekli, da se malo opširnije osvrnemo na poznati i veoma diskutovani ali značajni Muratov dokument iz 1372/73. godine koji je sačuvan samo u grčkom prevodu. Tim svojim aktom Murat oslobađa kaluđere manastira Margarit (plaćanja poreza) zajedno sa njihovim selima, zemljom, vinogradima, vodenicama, tj. njihovim vakufima. Bilo je to deset godina prije nego što je Serez godine 1383. godine pao u ruke Turaka.⁶⁹

Ovaj dokument je I. Beldiceanu-Steinherr označila falsifikatom sa argumentacijom da je Osmanlijama, osvajanjem Galipolja godine 1366. od strane Amedeja Savojskog bio zatvoren put i da je Murat mogao da proširi svoju vlast nad Trakijom tek nakon otvaranja prolaza u Galipolju u zimu 1376/77. godine.⁷⁰ *Po ovoj logici, da Murat u ono vrijeme nije bio u Trakiji i da, prema tome, ovaj njegov dokument nije autentičan, i nišan Orhana bi trebalo označiti falsifikatom jer Orhan nije nikada bio na prostoru jugoistočne Makedonije, gdje se nalazi timar koji je on dodijelio.*

Suprotno ovom mišljenju, na osnovu analize četiri dokumenta o manastiru Margarit sačuvanih u grčkom prevodu, E. Zachariadou s pravom smatra da su svi ovi dokumenti autentični.⁷¹ Ispravnost njenog zaključka je indirektno potvrdio bugarski turkolog B. Nedkov koji je objavio turski tekst jednog od ovih dokumenata, odnosno nišan Mehmeda I iz 1419. g., u kome se on poziva na nišan svoga oca Bajazida I i svoga djeđa Murata I.⁷² Kao logički nastavak prethodnog zaključka slijedi konstatacija E. Zachariadu da je manastir Margarit »bio pod osmanskom zaštitom u najmanju ruku počevši od ove (tj. 1372/3. g.) pa nadalje«, ukazujući i na legendu o uspostavljanju odnosa između Turaka i manastira Margarit još u vrijeme Osmana (1258—1326), osnivača osmanske države i dinastije. Prema toj legendi, koju u svojoj hronici Oguz-name (Knjiga o Oguzima) donosi osmanski hroničar Yazıcıoğlu iz vremena Murata II, kaluđeri manastira Margarit su predvidjeli, dok je Osman još bio u Seitu (Söğüt), da će Turci osvojiti Vizantijsko carstvo. Na to su oni darovima krenuli za Seit da se poklone Osmanu, koji im je za uzvrat darovao nišan (povelju) kojom ih oslobađa plaćanja svih poreza. Ova legenda, očevidno izmišljena, kaže Zachariadu, pokazuje da su odnosi između Osmanlija i manastira Margarit započeli veoma rano, i prije osvajanja serske oblasti.⁷³

⁶⁹ E. Zachariadou, *Early Ottoman documents*, str. 2—3. Komentar ovog dokumenta sa bibliografijom dala je I. Beldiceanu-Steinherr, *Recherches sur les actes des règnes des sultans*, str. 180—182.

⁷⁰ *Ibid.*, str. 181.

⁷¹ E. Zachariadou, *Early Ottoman documents*, str. 8.

⁷² B. Nedkov, *op. cit.*, str. 15, 236.

⁷³ *Ibid.*, str. 9.

Ta legenda, registrovana sredinom vladavine Murata II (1421—1451),⁷⁴ ukazuje na svijest osmanskih Turaka ne samo o njihovoj narasloj moći nego i na svijest o tome da su oni instrument proviđenja, kao što je to bio slučaj i sa seldžučkim Turcima nekoliko vijekova ranije, kada se u 11. v. javljaju na prostoru arapskog halifata.⁷⁵ Ako bismo tražili bilo kakvu vezu između ove legende i Orhanovog nišana, onda bi se ta veza sastojala u tome što ovaj nišan indirektnim putem približava vrijeme uspostavljanja odnosa između Osmanlija i manastira Margarit onom vremenu kada su ti odnosi uspostavljeni prema legendi.

Veze između Osmanlija i svetogorskih manastira postojale su još u vrijeme Orhana. To je logički zaključak koji proizilazi iz Orhanovog nišana. Te veze manifestuju se tako što su se manastiri stavili pod zaštitu Osmanlija za vrijeme vladavine Orhana, bilo to na njenom početku poslije prvih turskih napada na Svetu Goru, bilo to u toku njenog gotovo četrdesetogodišnjeg perioda. Sasvim je sigurno da uspostavljanje ovih odnosa nije nimalo slučajna pojava i da uzroke tome treba tražiti u silovitim i snažnim napadima Turaka kako na Svetu Goru tako i u njihovim prodorima duž Trakije i jugoistočne Makedonije. Bogati svetogorski manastiri privlačili su Turke i bili su meta njihovih pljačkaških napada.⁷⁶ Stoga ne zvuči nimalo neobično ako su se pojedini manastiri, a možda i svi, stavljali pod zaštitu Turaka da bi koliko-toliko zaštitili svoja imanja. A time, pak, problem vlasti u položaju svetogorskih manastira postaje još složeniji jer se sada javlja još jedna nova, turska vlast na prostoru koji još nije u turskim rukama.

Ako bismo htjeli da rezimiramo značaj Muratovog nišana iz 1366. godine, onda bismo rekli sljedeće: to je za sada najstariji ili drugi po redu originalni sultanski akt na turskom jeziku; on je takođe i najstariji osmanski dokument o timaru zbog čega ima po-

⁷⁴ Jazidžioğlu je napisao svoje djelo 1436/37. godine (P. Wittek, *Das Datum von Yazicioğlu's Oğuznâme. Türkiyat Mecmuası*, br. 14 (1965), str. 263—265.

⁷⁵ Mahmud Kaşgari (11. v.) u svom djelu »Rječnik turskih jezika« (Dīvānū Lugāt it-Türk), koje je napisano između 1072. i 1077. godine, kada su Seldžuci u najvećem usponu, donosi dva hadisa (hadis — izreka proroka Muhameda) o Turcima: 1. »Učite jezik Turaka jer će njihovo carstvo biti dugo!«

تعلموا لسان الترك فان لهم ملكا

طوايا

2. »Uzvišeni bog je rekao — Ja

imam jednu armiju, koju sam nazvao Turcima. Naselio sam ih na istoku. Kada se naljutim na neki narod ja ih pošaljem protiv njega.«

يقول الله عز وجل ان لي جندا

سميتهم الترك و اسكنتهم المشرق

فاذا غضبت على قوم سلطتهم عليهم

(Dīvānū Lugāt it-Türk I, 1333, str. 3, 294.) Ovi hadisi nisu vjerodostojni (şaḥiḥ), ali svjedoče o prisustvu snažne nacionalne svijesti Turaka, koja u drugom hadisu ide dotle da Turke definiše kao instrument božanske volje.

⁷⁶ R. Mihačević, *Kraj Srpskog carstva*. Beograd 1975, str. 157.

sebnu vrijednost za proučavanje osmanskog timara i timarske institucije uopšte. Dokument baca potpuno novo svjetlo na dosadašnju predstavu o uspostavljanju osmanske vlasti u južnoj Trakiji i jugoistočnoj Makedoniji, kao i o odnosima svetogorskih manastira sa osmanskim Turcima. Ne manje značajna je činjenica da nišan potvrđuje vodeću ulogu Osmanlija u najranijim turskim prodorima na Balkanu. Sa stanovišta osmanske diplomatike ovaj nišan ima takođe izuzetnu vrijednost jer omogućava potpunije sagledanje razvoja osmanskog dokumenta u njegovoj najranijoj fazi.

Z u s a m m e n f a s s u n g

EIN ORIGINALNIŠAN MURADS I. AUS DEM JAHRE 1366.
IM ATHOSKLOSTER SANKT PAULUS

Der Autor veröffentlicht hier ein Nišan Sultan Murads I aus dem Jahre 1366, welches die älteste oder zweitälteste originale Sultansurkunde in türkischer Sprache darstellt. Das Nišan gehört zu den Erneuerungs- und Bestätigungsurkunden — Murad bestätigt das von seinem Vater verliehene Timar, welches aus den zwei Dörfern *Andigona* (Antigonea) und *Agasi* besteht. Da im Nišan die ersten zwei Anfangszeilen des Textes fehlen, ist nicht bekannt, wer der Inhaber dieses bedeutsamen Timars ist. Auf der Grundlage der geographischen Lage der Dörfer, die als Timar vergeben wurden, schließt der Autor, daß es sich um ein Timar handelt, welches irgendeinem Kloster des Heiligen Berges verliehen worden war.

In diesem Nišan ist eigentlich weniger wichtig die Bestätigung des Timars als vielmehr das Problem seiner Verleihung von Seiten Orhans. Es stellt sich die Frage, wie Orhan in einer Region, welche die Türken noch nicht erobert hatten bzw. in einem Gebiet, das er persönlich noch nie betreten hatte, ein Timar verleihen konnte. Es ist ein Ziviltimar.

Auf der Grundlage der Existenz des Nišan Orhans und des Timars schließt der Autor:

1. Daß die Osmanen bei den türkischen Eroberungen auf dem Balkan die Führung innehatten, denn sonst hätten sich die Athosmönche nicht wegen der Zuteilung eines Timars an eben Orhan gewandt. Eine solche Feststellung steht im Widerspruch zur Ansicht I. Beldiceanu-Steinherr's, die betont, daß die Osmanen bei diesen Eroberungen keine Führerrolle innegehabt hätten,

2. daß die osmanische Herrschaft — wenn auch nur symbolisch — im Raum Thrakiens und des südöstlichen Mazedoniens schon zur Zeit Orhans fühlbar war,

3. daß die Beziehungen des Heiligen Berges (Athos) mit den Osmanen in der Zeit Orhan begannen,

4. daß die einigen Klöster sehr früh in das osmanischen Timar-System eingezogen waren.

Bei der paläographischen Analyse des Textes zeigt der Autor jedes Detail der Schreibweise der einzelnen Silben und Wörter auf, da originale Dokumente aus der frühesten Periode der Entstehung des osmanischen Staates sehr selten sind. In diesem Abschnitt geht der Autor kritisch auf die Argumente ein, mit deren Hilfe P. Wittek zu beweisen versucht, das Nišan Süleyman Čelebis aus dem Jahre 1404 sei ein »unechtes Original«. Dem Autor scheint es sich jedoch dabei um ein echtes Original zu handeln.

Bei der diplomatischen Analyse wird ebenfalls eine detaillierte Analyse jedes einzelnen Textteiles vorgenommen, und zwar unter Hinweis auf Entsprechungen in früheren und späteren Dokumenten.